

O‘ZBEKISTON TELEVIDENIYESI TARIXINI ILMIIY O‘RGANISH ASOSLARI

Mahmudova Shoxista Alisher qizi

*O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat institute
2-bosqich “Teleoperatorlik” yo‘nalishi magistranti*

Annotatsiya. Maqolada televideniye tarixi, rivojlanish bosqichlari, ilmiy-ijodiy yangiliklar haqida so‘z boradi. Televideniye o‘zining tezkorligi, ta’sirchanligi, ommaviyligi va samimiyati bilan shuxrat qozondi. Ilm-fan, madaniy va ijtimoiy hayotda insonni shaxs sifatida kamol toptirish, ijtimoiy muammo va qarama-qarshiliklar oldida ongini shakllantirish, jamiyat oldida insonni mas’ulligini tarbiyalash televideniye asosiy ijtimoiy vazifalaridan biriga aylandi. Ayniqsa, televideniye kishini har tomonlama estetik talbiyalashda kuchli qurol vositasi ekanligini qayd qilish joiz.

Kalit so‘zlar. Televideniye, oav, teleoperator, rejissyor, rassom, kamera, montaj. Journalist, ssenariy.

O‘zbekistonda ilk marotaba televizion ko‘rsatuvlar rasmiy ravishda efirga uzatila boshlaganiga 66 yildan oshdi. Televideniye shu yillar davomida laborator izlanishlardan tortib to telekommunikatsion industriyaning rivojlanishigacha uzoq va mashaqqatli yo‘l bosib o‘tdi¹.

1956-yil «Toshkent televideniye studiyasi» tashkil etildi. Bu studiya o‘z ko‘rsatuvlarini 180 m balandlikdagi Toshkent televizion minorasi orqali ko‘rsatdi. Ijodiy ishlar bo‘yicha ilk direktor Mirsolih Mirag‘zamov, texnik direktor Marziya Abdullayeva, rejissor Bobo Xo‘jayev, operator Po‘lat Rasulov, ilk diktorlar Iqbol Olimjonova, Yunona Stolyarova, Ra‘no Madraximova edilar.

1957-yil Toshkent telestudiyasi muntazam ravishda teledasturlarni kuniga 2–2,5 soat hajmda namoyish etishni boshladi. 1958-yil birinchi marotaba KTS (ko‘chma televizion stansiya) yordamida teleko‘rsatuvlarni voqea sodir bo‘ladigan joydan, zavod va fabrika sexlari, xo‘jalik dalalari va fermalari, ilmiy laboratoriyalar va boshqa joylardan olib ko‘rsatish imkoniyati yaratildi.

1959-yildan boshlab Toshkent telemarkazining ko‘rsatuvlarni tarqatish doirasi kengaydi. Shu yili Samarqand shahri aholisiga, 1960-yil Buxoro, Navoiy viloyatlarining katta hududidagi aholiga ko‘rsatuvlarni yetkazib berish imkoniyatlari kengaytirildi. 1961-yil Urganch shahrida (Xorazm viloyati) telemarkaz ishga tushirildi. 1962-yil O‘zbekiston televideniyesining ikkinchi Respublika dasturi ish boshladi.

1962-yil Telemarkaz Respublika Aloqa vazirligi ixtiyoridan «Televideniye va radioeshittirish Davlat Komiteti» tasarrufiga o‘tkazilganligi to‘g‘risida O‘zbekiston Oliy Sovetining qarori chiqdi.

1964-yil Nukus shahrida (Qoraqalpog‘iston Respublikasi) mahalliy telestudiya ish boshladi.

1965-yildan Respublika Markaziy televideniyesining 1-dasturi (ST-1) ko‘rsatuvlarini qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘lib, O‘zbekiston televideniyesi 3 ta dastur orqali teleko‘rsatuvlarni tarqata boshladi.

1979-yildan O‘zbekiston televideniyesi Markaziy televideniyeining 2-dasturi (ST-2) ko‘rsatuvlarini qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘lib, jami 4 ta dastur orqali teleko‘rsatuvlarni namoyish eta boshladi.

1970-yil O‘zbekiston televideniyesi bazasida televizion badiiy va hujjatli filmlar hamda film-konsertlar ishlab chiqaruvchi mustaqil «O‘zbektelefilm» studiyasi tashkil etildi.

1971-yil Toshkent telemarkazining texnikaviy va ijodiy imkoniyatlari yanada kengaydi. Shu yili Telemarkaz rangli tasvirda teleko‘rsatuvlar tayyorlashga o‘tdi.

1978-yil rangli tasvirda ko‘rsatuvlarni tayyorlash va efirga uzatishga mo‘ljallangan yangi televizion texnik markaz ishga tushirildi. Telemarkaz «Perspektiva» rusumidagi 3-avlod zamonaviy studiya teleuskunolari bilan jihozlangan bo‘lib, ularning tarkibi dasturlarni videoplyonkaga yozib olish hamda ko‘rsatuvlarni to‘g‘ridan to‘g‘ri efirga berish uchun sahni 300 kv. metrli va 600 kv. metrli 2 ta studiya, 2 ta apparat-studiya

¹M.Maxammetov, Sh. Atamuradova Televideniye va radio rejissurasi Toshkent 2017

bloki (ASB), teledasturlarni efirga uzatish uchun apparat-programma bloklari (APB), tasvirni magnit lentasiga yozish apparatxonalari, video va ovoz yozish ko'chma stansiyalari (KTS) bilan jamlandi.

O'zbekiston televideniyesining imkoniyatlari 1980-yilda ishga tushgan yangi telemarkaz hamda 1985-yilda o'rnatilgan ko'p dasturli radiotelevizion uzatuvchi stansiya tufayli yanada oshdi. Yangi teleminoraning balandligi 375 metr bo'lib, u Toshkent telemarkazining ko'rsatuvlarini tarqatishni 2 barobarga oshirdi. Natijada, videosignallar sifati yaxshilanib, teleko'rsatuvlar soni ko'paydi. Bu davrga kelib, texnik bazani rivojlantirish uchun «Sony» firmasining televizion texnik vositalari xarid qilindi.

1990-yilga kelib respublika aholisining 98 foizi ikki programmada teleko'rsatuvlarni ko'rish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Televideniye jamoaviy san'at va bu dargohda ijod qiluvchi operatorning o'rni beqiyosdir. O'zbek television ekran san'atining asoschilaridan Po'lat Rasulov "O'zbekfilm" kinostudiyasining kinooperatori, Feruz Alimov "O'zbekfilm" kinostudiyasining mashhur operatorlaridan, kinoxronikadan Karim Maqsudxodjayeov, Kim Gim Nyan, Zoxid Hamidov, Nig'mat Inog'omov, Marat Muslimov, A.Voxobov, V.Panov, D.Azimov, N.Sagdullayev, T.Sodiqov, A.Ismoilov bo'lib hizmat qildilar. Ular Kinemotografiyadan televideniye ga kirib kelishdi va O'zbek ekran san'atini cho'qqilarga ko'tarishgan.²

Dastlab nafaqat televideniye da teatr spektakllari to'g'ridan-to'g'ri efirga uzatilgan, balki spektakllar atay televideniye povilionlarida televideniye uchun maxsus yozilgan ssenariylar asosida badiiy asarlarni saxnalashtirgan holda tasvirga olingan.

Teatr spektakllarini telespektakllariga moslashtirish uchun talaygina ijodiy guruh ter to'kgan. Bir spektakl ustida redaktor, rejissyor, operator, ovoz rejissyori, saxnalashtiruvchi rassom bilan birgalikda hamjixat ishlagan holda teleasarlarni tomoshabin honadoniga olib kirishga muvafaq bo'lingan. Turli kasb vakillari va turli soha ijodkorlarining "birdamliligi" televideniye orqali ijodiy ishlarining ekranlarda namoyish etilishi televideniye ning ishonchli manbaa ekanligini ta'minlab bergan.³

50-yillar O'zbek televideniyesining shakllanish davri bo'lgan bo'lsa, 60-yillarda ijodkorlar televideniye ning texnik imkoniyatlarini chuqur o'zlashtirishgan, xalqimiz talab-istaklariga mos televideniye yaratishga ham erishdilar. Qadim Sharq donishmandligi zamirida paydo bo'lgan ko'rsatuvlar tayyorlashga bo'lgan izlanishlar "O'talar so'zi aqlning ko'zi"(1962), "Televizion miniatyuralar teatri"(1963) singari o'zbek oynai jahonning eng mashhur ko'rsatuvlari dunyoga kelishiga sabab bo'ldi.

1975-yil ko'rsatuvlarning videotasmaga yozib olinishi, 1977-yil rangli televideniye ning ishga tushishi televideniye imkoniyatlarini yana bir pog'onaga ko'tardi. Televideniye da badiiy asarlarni ekranlashtirishning katta imkoniyatlari mavjudligi va uning mahoratli ijodkorlar tomonidan puxta egallangani "Yoshlik" studiyasi ijodkorlari tomonidan yaratilgan yetti qismdan iborat "Qutlug'qon" (1977y.) videofil'mida o'z aksini topdi. "Qutlug'qon" o'zbek televideniyesi tarixida ilk video filmi bo'lib, teleasar nafaqat "Yoshlik" studiyasi, balki televideniye da yangi ijodiy jarayonlarning boshlanishiga asos soldi⁴

Televideniye ning muhim vazifasi tasvirni bir manziladan turib ikkinchi manzilga uzatishdan iborat va bu ixtiro 1800-yildan to hozirgi kunga qadar o'z mo'jizasini ko'rsatib kelmoqda. Televideniye o'zining tezkorligi, ta'sirchanligi, ommaviyligi va samimiyligi bilan shuxrat qozondi. Televideniye kishini har tomonlama estetik tarbiyalashda kuchli qurol vositasidir. Televideniye uchun kerakli bo'lgan mutaxassislarni O'zbekiston Davlat San'at va madaniyat institutida 1991-yildan buyon professor A.Ismailov tomonidan tashkil etilgan "Kinoteleoperatorlik" yo'nalishida o'zbek kinosining taniqli namoyondalari jalb qilinib, talabalarga soha sirlarining ijodiy-nazariy va amaliy tomonlama ta'lim berib kelmoqdalar.

2011-yili O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat muassasalarini yosh mutaxassislar bilan ta'minlash to'g'risida"gi Farmoniga asosan kafedra mudirligi yosh mutaxassis, iste'dodli kinooperator-kinorejissyor kafedra dotsenti I.Meliqo'zievga ishonib topshirildi. Shu kunlargacha "Kinoteleoperatorlik" yo'nalishini tamomlagan talabalar turli xil ko'rik tanlovlarda o'z ijodiy ishlari bilan oliy o'rinlarni olib, o'z yutuqlari bilan o'zbek kinosi kelajagi ulkan o'zgarishlar tomon ketayotganini ko'rsatib kelmoqdalar.

² A.I.Ismoilov Kinoteleoperatorlik mahorati Toshkent 2004

³ Национальное телевидение в социокультурном пространстве: Теория и практика- Телеоператорское мастерство,95-96

⁴ Ilmira Raxmatullaeva Jannat makon jurnali: Zangori ekran yoki navoiy ko'chasi dagi 69-uy -fevral

Televideniye texnik yangilik sifatida kinemotografiyadan kechroq paydo bo'lgan va albatta voqelikni aks ettirish san'atida kinemotografiyaning ijodiy uslublari bilan bog'langan⁵. San'atning bu ikki turi- kino ekrani va televizor monitorining to'rtburchak ramkasi bilan bog'liq. Kino va televideniye tomoshabin bilan tasvir yordamida gaplashadi. Demak, operator ishining sifatiga qo'yilgan yuqori talablar va uning mukammal kasbiy tayyorgarligiga bo'lgan ehtiyoj tushunarli va tabiiydir. Ikki ijodiy elementning munosabatlariga qaramasdan, televideniye operatorining ishi o'ziga xos hususiyatlarga ega. Asosiy farqlardan biri- ishlab chiqarish texnologiyasi va suratga olishning ba'zi xollarda jamoaviy (ko'p kamerali) usulidadir. Yana bir ajralib turadigan eng muhim hususiyat voqealarning bir laxzada yoritilishidadir. Ma'lumot suratga olingan harakat bilan bir vaqtda xonadonlarga kiradi va tomoshabin o'zini voqea joyida bo'lgandek xis qiladi, shu bilan birga ekranda sodir bo'layotgan voqealarga guvoh bo'li, hamdardlik bildiradi. Teleoperator va kino operator ishidagi bu farqlar televideniye rivojlanishining dastlabki bosqichida, hali videoyozuv mavjud bo'lmagan va suratga olish "jonli ekranda" aniq ko'ringan. Avtotnom kameralar va videokameralarning paydo bo'lishi bilan bu farqlarning chegaralari asta sekin yo'q qilindi kinoteleoperatori videofilmlar, teledasturlarni ishlab chiqarishda to'liq huquqli muallifga aylandi.

Professional operator kinokameraning ramkasiga reallikni joylashtirishidadir. Teleoperator kadrlashda ko'proq erkinlikka ega chunki u kino operatori kabi film chegarasi bilan bog'lanmaydi. Lekin, bu ijodkorlikning texnik hususiyatlariga tegishlidir. Ijodiy nuqtai nazardan, teleoperator ham kinooperator ham to'laqonli va asarning tasviriy qismini yagona yaratuvchisidir. Har qanday television asarni yaratishda – u yangilik, hikoya, dastur, yoki film bo'ladimi ijodiy jamoa ishtirok etadi: ssenariy muallifi rejissyor, sharxlovchi, operator va boshqalar. Teleoperator ko'pincha kimningdir rahbarligida ishlashiga qaramay, tomoshabin aynan operator his qilgan va kamera orqali yozib olgan narsani ekranda aniq ko'radi. Film yoki dastur tasvirining muallifi teleoperatoridir, bu esa telemahsulotning badiiy sifatini aniqlashda muhim omil hisoblanadi. Shuning uchun operatorlik kasbi televideniya yetakchilardan biridir. Tasvirga olishning fotokimyoviy va elektron usullari o'rtasidagi raqobat uzoq muddatli allaqachonlar tugadi. Bugungi kunda ular bir-birini mukammal ravishda to'ldiradigan yagona texnologik tizimga muvaffaqiyatli birlashtirganlar. Tasvirdagi fotokimyoviy analog sifatini deyarli yoqotmasdan raqamli videoga qaytarildi. Eng yangi texnologiyalardan foydalanish kompyuter yordamida taxrirlash imkonini beradi, bu juda qulay va samaralidir. Tasmalarga yoziladigan tasvir bilan taqqoslanadigan zamonaviy yuqori aniqlikdagi raqamli kameralar sifatli tasvirlarni ishlab chiqarishga qodir. Hozirgi kunda televideniyaning ko'p kameralarda tasvirga olish uslubi kinoda ham muvaffaqiyatli qo'llanilib, aktyorlar uchun taqsimlangan rol ijrosiga ko'nikish imkonini beradi, va tasvirning ishlab chiqarish vaqtini qisqartiradi.

Operatorning kasbiy ta'limi ikkita parallel yo'nalishda rivojlanadi. Bir tomondan operator ma'lum darajadagi texnik bilimga ega bo'lishi kerak va bu yuqori texnologiyali television uskunalarni takomillashtirish bilan rag'batlantiradi. Boshqa tomondan, u yuqori darajadagi badiiy -estetik madaniyatga ega bo'lishi kerak. Bu ikkala yo'nalish operatorning ijod qilish jarayonida bir-birini to'ldiradi.

Television kanallarining zamonaviy amaliyoti shuni ko'rsatadiki, teleoperator voqelikni tasvirga olishda muallif sifatida ishlaydi. O'z fikri va uslubiga ega operator birgina hujjatli filmni tasavvur qilib tasvirga olsa va kompyuter dasturlari yordamida taxrirlay olsa, bu uning mualliflik kinosi hisoblanadi.

Teleoperatorning ishi murakkab uskunalarda tasvirga olish bilan bog'liq bo'lib, bu holat bo'lajak operatorlarni doimiy ravishda takomillashtiriladigan optika, elektronika, tasvirga oluvchi va yordamchi kamera uskunalarini kabi texnik fanlarni yanada qunt bilan o'rganishga majbur qiladi.

Teledasturlarni suratga olishda turli o'lchamdagi zamonaviy yoritish moslamalari, relsli va puflama aravalar, katta va kichik kranlar, tasvirni meyorlashtiruvchi tizimlardan foydalangan holda operator o'z ijodiy go'oyalarini amalga oshirishida tasvir jilovdorligini boyitadi.

Televideniye oddiy hikoyalardan to murakkab sahnalashtirilgan dastur va yirik loyihalarni suratga olishgacha bo'lgan ko'p janrli san'atdir. Shuning uchun bo'lajak operatorlardan har tomonlama professional tayyorgarlik va yuqori ta'lim darajasini talab qilinadi. Sahnalashtiruvchi operator teledasturlarning majoziy ifodaliligi, kadrlar kompozitsiyasi, yorug'lik, rang, tasvirga olish texnikasi, tasvirning dramaturgi k g'oya bilan bog'liqligi va umuman tasvir sifati uchun javobgardir.

⁵ <https://pandia.ru/text/80/488/15526.php>

Teleoperatorlik mahorati turli miqyosdagi va turli janrlardagi teledasturlarni tasvirga olishda ijodiy yaratuvchanlik faoliyati zaruriy bo'lgan shartlardandir.

Ko'p yillar televideniya ishlagan rus operatori Sergey Medinskiy operatorlarning ishi haqida shunday deydi: "Hujjatli film operatori tayyorgarliksiz tasvirga oladi. U o'z tasvirlari haqida o'ylashi va bir vaqtning o'zida tasvirga olishi kerak. U ssenariy g'oyasini ko'rinadigan holatga aylantiradi, turli hodisalarning o'sha laxzalarini tasvirga olish uchun tanlaydi, bu personajlarning kinemotografik faktlar modelini va harakterini yaratishga imkon beradi. Bunday vazifa atrofdagi voqelikning fotografik nushasi emas, balki g'oyaning obrazli ifodasidir. Hujjatli film rejissurasi bilan to'qnash kelgan operator kamera texnikasining eng boy arsenalidan foydalanadi. Ular dramaturgiya elementlarini ijodiy tarzda gavdalantiradi".

Teleoperatorlik ko'p qirrali kasb bo'lib, tasviriy san'at, undan rejissyorlik va ssenariy asoslarini puxta egallashni talab qiladi. Bu kasb mashaqatli va ijodiy kasb: Operator butun umri davomida uning nozik tomonlarini hisobga olishi lozim.

Xulosa o'rnida shuni eslatib o'tish joizki, televideniya bu kichik ekran san'ati, yirik plan san'ati ekan. Insonning yuzi, ko'zi, kayfiyati, ruhiyati tomoshabin uchun qiziq. Televideniya umumiy, cheksiz planlarni uncha yoqtirmaydi, uning ko'lami, ta'siri o'zgacha. Katta ekranda ko'rilgan jang sahnalarining ta'siri kichik ekranda ko'rilgan tomosha ta'siridan farq qiladi.

Televideniya eng ommaviy tasviriy axborot uzatuvchi vositadir. Har kuni televideniya dasturlarini dunyoda millionlab, milliardlab odamlar tomosha qilishadi. Axborotning ta'sirchanligi bo'yicha boshqa ommaviy axborot vositalari televideniya teng kela olmaydi. Televideniya bilim, yangilik, badiiy musiqa sport, ko'ngilochar va boshqa ko'rsatuvlarni tomosha qilish imkonini beradi. U tezkor voqea va hodisalardan tomoshabinni bevosita shohid qiladi. Teleoperator bu hususiyatlarni inobatga olgan holda o'z ustida ishlashi, imkoniyatlaridan keng foydalanib ma'suliyatni zimmasiga olgan holda ijod qilishi joiz, har bir kadri tasvirga olayotganida bir honadonga kirib tomoshabin tarbiyasida his tuyg'ularida masul ekanligini unutmasligi joizdir.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi qonuni. – T.: 2016 yil, sentyabr.
2. Mirziyoev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017.
3. "Oynai jahon fidoyilari" M. Karimov. "Tafakkur" nashriyoti. Toshkent 2009-yil. 166b.
4. "Televideniya asoslari" M. Muhammedov. "Voriz-nashriyot" Toshkent 2009-yil. 150b.
5. Axmedov B. "O'zbek televideniya kinosining rivojlanish tarixi", –T.: "Akademiya", 2007 y.